

Людмила ГЕРУС

НАРОДНА ІГРАШКА У ДОСЛІДЖЕННЯХ КАТЕРИНИ МАТЕЙКО

У статті аналізується доробок відомого етнографа Катерини Матейко в галузі дослідження народної іграшки.

Ключові слова: народна іграшка, гра, етнографія, культура.

© Л. ГЕРУС, 2011

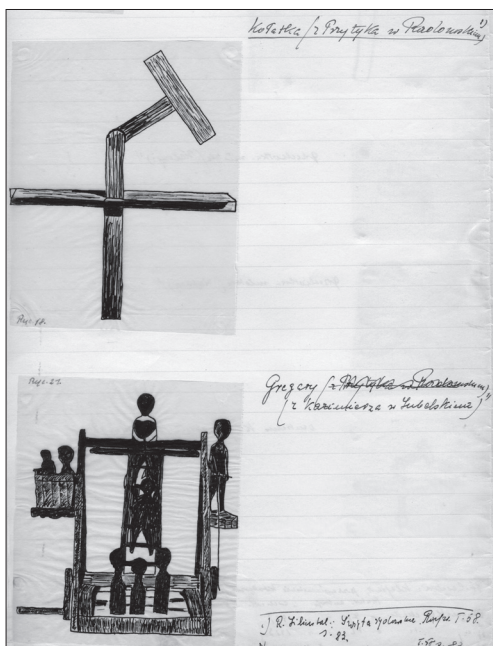
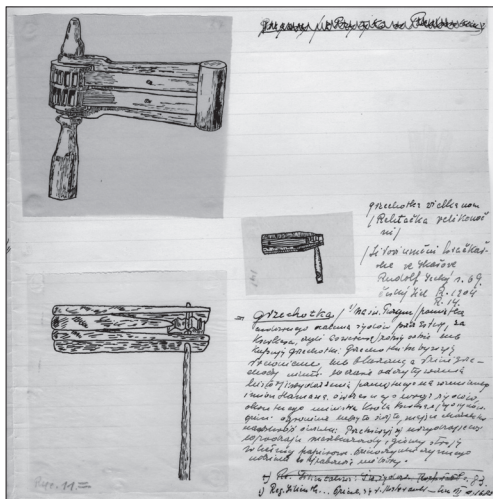
Дослідницькі інтереси Катерини Іванівни Матейко — відомої вченої-етнографа, сягали різних ділянок української традиційної культури. Стрижнем були енергійна вдача, патріотичне родинне виховання, фахова освіта на гуманітарному факультеті Львівського університету, спільна праця з відомими подвижниками української культури Михайлом Возняком, Філаретом Колесою, Іваном Крип'якевичем, Оленою Кульчицькою, Олександром Прусевичем, Іларіоном Свенціцьким. Доробок вченої знайшов нерівнозначне висвітлення у фундаментальних монографіях, каталогах, наукових та науково-популярних статтях, які донині не втратили актуальності та є відправною точкою у роботах молодих дослідників. Деякі напрацювання вченої zostалися маловідомими. До таких, менше знаних наукових практик вченої, належить вивчення народної іграшки.

Зацікавлення народною іграшкою у Катерини Іванівни зародилося ще в студентські роки й згодом оформилось у магістерську роботу «Zabawki ludowe w Polsce». В Архіві Інституту народознавства НАН України (далі — Архів ІН НАНУ) зберігаються фрагменти рукопису цієї роботи, що містять зібрані з різних джерел детальні описи та дбайливо виведені пером на кальці графічні чорно-білі малюнки іграшок з природних матеріалів, тих, якими бавилися діти у сільському середовищі наприкінці ХІХ — в першій третині ХХ ст. [1]. Більше сотні зразків таких малюнків свідчать не лише про кропітку працю, а й щире захоплення тоді ще молодої дослідниці предметом вивчення.

Наприкінці 1930-х рр. на сторінках львівських періодичних видань були опубліковані статті «Лялька у світлі століть» [4, с. 174—175], «Лялька — символ» [5, с. 248].

Не залишила поза увагою народну іграшку Катерина Матейко й під час праці в Етнографічному музеї (тепер Музей етнографії та художнього промислу — у складі Інституту народознавства НАН України). Вчена, як дають підстави твердити архівні матеріали, працювала над підготовкою альбому «Народні іграшки західних областей УРСР».

Дослідницею була підготовлена стаття «Народні іграшки західних областей УРСР (на основі музейної збірки)» до однойменного альбому, що також зберігається в Архіві ІН НАНУ. У статті Катерина Матейко вперше серед вітчизняних вчених комплексно характеризує одну з найбільших й найрізноманітніших репрезентовану в Україні музейну збірку на-

Сторінки рукопису магістерської роботи Катерини Матейко «Zabawki ludowe w Polsce»

родної іграшки. Зокрема, вчена окреслює місце та роль іграшки у культурі, ретельно та вдумливо підходить до осмислення пам'яток збірки, їх систематизації й наступного аналізу. В основу запропонованої авторкою класифікації покладено найвиразніші ознаки народної іграшки: 1) матеріал, з якого іграшка вироблена; 2) форма, в якій відповідно до пластичних якостей матеріалу інтерпретується конкретний образ, предмет.

Аналіз конкретних пам'яток музейної збірки Катерина Матейко здійснює за тематичним принципом. Така побудова статті дає можливість широкого окреслення поставленої проблеми. Зокрема, авторка виділяє окремі рубрики, подаючи у кожному найпоширеніші типи іграшки, подекуди характеризує пластичне вирішення, декор, орнамент та колорит іграшок, називає осередки походження цих іграшок, зазначає локальну специфіку. Демонструючи глибокий інтерес до предмета вивчення, до аналізу візуальних ознак пам'яток, вчена долучає функціональний аспект народної іграшки, який висвітлює на основі почерпнутих з фахової літератури свідчень та власних спостережень за використанням іграшок в автентичному середовищі.

Вихід у світ альбому, як зазначено на макеті його титульної сторінки, передбачався у 1945 р. Причини, з яких ця праця Катерини Матейко не вийшла друком, поки що не вдалося з'ясувати. Можливо, наша публікація статті, Катерини Матейко «Народні іграшки західних областей УРСР (на основі Етнографічного музею АН УРСР у Львові)» допоможе з'ясувати обставини призупинення її підготовки.

В подальшому етнографічному дослідженні народної кераміки західних областей України Катерина Матейко виділяє глиняну іграшку серед виробів гончарів, розглядає способи її формотворення й декорування, виявляє окремі осередки глиняної іграшки, подає імена майстрів [6, с. 56—57]. З відданістю та розумінням проблеми вивчення Катерина Матейко наголошує на необхідності глибше дослідити «її (народної іграшки. — Л. Г.) різноманітні форми і матеріали, вяснити її генезис, розвиток і формування, вивчити її доцільність та мистецькі якості як своєрідного культурного надбання українського народу» [6, с. 57].

Подібні настанови спонукали до праці й водночас збільшували відповідальність до вивчення

Титульна сторінка альбому «Народні іграшки західних областей УРСР»

української народної іграшки, зокрема й мене, авторку цих рядків. Особисто з Катериною Іванівною Матейко довелося побачитися один раз під час її візиту до своєї щирої приятельки, колеги по фаху Олени Іванівни Никорак у відділ народного мистецтва Інституту народознавства НАНУ. Катерина Іванівна справила враження інтелігентної, ерудованої, розважливої і люб'язної особи. Враження від зустрічі, окрім зацікавлення темою мого дослідження та порад з цього приводу, підсилив промовлений Катериною Іванівною комплімент: «Ця особа мені нагадує образ Царівни з повісті Ольги Кобилянської». Зустріч була останньою. Невдовзі земний шлях Катерини Матейко завершився. Архівні матеріали вченої довелося опрацювати пізніше, вже після виходу власних монографій про українську народну іграшку [2; 3]. Осягнення величчя особистості Катерини Матейко відбувалось через вивчення її друкованих праць. Значення внеску вченої у дослідження та науково обґрунтоване розкриття надбань української культури довелося збагнути опосередковано, через, очевидно, невідповідні нагоди: під час відрядження з метою вивчення народної іграшки до Державного музею українського народного декоративно-го мистецтва (тепер Музей українського народно-

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 4 (100), 2011

го декоративного мистецтва), коли співробітниця відділу етнографії України, Білорусії і Молдови Російського етнографічного музею у Санкт-Петербурзі, як про раритет, необхідний, за її словами, для атрибуції пам'яток гончарства та кераміки з України, мовила, тримаючи в руках монографію Катерини Матейко про народну кераміку західних областей України.

Постать Катерини Іванівни Матейко належно займає величне місце у нечисельному гурті етнографів, які дали поштовх до розгортання народознавчих студій в Україні у другій половині ХХ ст. На ґрунті дослідницьких потуг тих, хто йшов в авангарді, завдяки їхньому розумінню потреби всебічного вивчення духовної та матеріальної культури, змогли появитися наступні спеціальні, присвячені різним аспектам етнічної культури українців, праці.

1. Архів Інституту народознавства Національної академії наук України. — Фонд Катерини Матейко. — Од. зб. 253.
2. Герус Л.М. Українська народна іграшка / Л.М. Герус — Львів, 2004. — 264 с., іл.
3. Герус Л.М. Українська народна іграшка / Л.М. Герус — К. : Балтія-Друк, 2007. — 64 с. : іл. — укр., англ.
4. Матейко К. Лялька у світлі століть / Катря Матейко // Життя і знання. — Львів : Вид-во т-ва Просвіта, 1939. — Ч. 141 (6).
5. Матейко К. Лялька — символ / Катря Матейко // Життя і знання. — Львів : Вид-во т-ва Просвіта, 1939. — Ч. 144 (9).
6. Матейко К.І. Народна кераміка західних областей Української РСР ХІХ—ХХ ст. / К.І. Матейко — К., 1958. — 108 с.:іл.

Ludmyla Gerus

ON TRADITIONAL FOLK TOYS IN KATERYNA MATEYKO'S STUDIES

The article brings analysis of the work by Kateryna Mateyko, known ethnographer, in the branch of studies on traditional folk toys.

Keywords: traditional folk toys, play, ethnography, culture /

Людмила Герус

НАРОДНАЯ ИГРУШКА В ИССЛЕДОВАНИЯХ КАТЕРИНЫ МАТЕЙКО

В статье анализируется вклад известного этнографа Екатерины Матейко в исследовании народной игрушки.

Ключевые слова: народная игрушка, игра, этнография, культура.

Катерина МАТЕЙКО

НАРОДНІ ІГРАШКИ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР (на основі Етнографічного музею АН УРСР у Львові)

Народні іграшки є дуже важливою проблемою в етнографії. Своєю мистецькою культурою й традицією сягають ще доісторичних часів, у своїх крашних зразках відбивають в усій повноті не лише глибоко закорінені мистецькі почування й естетичну культуру творців, але дитячий побут, поважну частину душі народу враз із його притаманностями і вказують на цінні сліди його минулих культурних надбань.

Гене́за іграшки лежить в глибокій давнині. Супроводжує вона людину на всіх ступенях розвитку, йде поруч із мистецтвом, переживає з ним переміни, а для дітей залишається все тією чи іншою іграшкою — подругою дитячих літ. Діти й іграшки нерозлучні друзі по всі часи й усюди, — де лише жили люди, діти мали ті або інші іграшки. Вони стали невід'ємною частиною життя дитини. Цим пояснюється факт: історія, археологія, мистецтво звернули увагу на іграшки як на дуже докладний давній матеріал по своїй суті в історії культури.

Коли ви хочете пізнати людей, приглядайтеся, як і чим бавляться їхні діти. Гра для дітей — це їхній світ — життя, в ній відбивається, все, що проходить у житті дорослих.

Дитина, створюючи гри, творчо відливає в них свої різноманітні враження, все те, що вона бачить і чує навколо себе. У процесі цих ігор дитина краще пізнає життя. У своїх грах дитина не просто копіює, але творчо відбиває все, що бачить. У грі виховується дисциплінованість і формується характер дитини.

Невідлучною частиною дитячих ігор є іграшка. З її допомогою діти відображають образи, явища, які їх сильно вразили. Дії дитини — це джерело радості і засіб створення багатьох цікавих ігор. Гра й іграшка у вихованні дитини має наскрізь практичне значення. Має за ціль зміцнити фізичну структуру дитини й підготувати до майбутньої виробничої діяльності, потрібної в господарському житті. Дуже часто діти самі собі замріюють іграшки й роздумують над їх конструкцією. А це наскрізь природна

іграшка, саморобна. Між ними провідне місце займають такі іграшки, що наслідують дорослих у їхній праці. Стоять вони в близькому відношенні до серйозних сторін життя дорослих. У зв'язку з наслідуванням старші хлопці в своїх іграшках повторюють, головню, заняття своїх батьків. Тому будують господарські забудовання, роблять візочки, кошачки, звукові інструменти.

Дівчатка натомість наслідують домашні заняття матерів, печуть хліб з глини, ліплять кухонний посуд, роблять ляльки з ганчірок, глини, трави, шиють для них одягу з трави і т. п. Діти надзвичайно добре підмічають деталі предметів оточення і передають в іграшках здебільше в мініатюрі навіть найдрібніші деталі.

II. Класифікація народних іграшок.

На основі музейного матеріалу — збірки народних іграшок — всі іграшки можна класифікувати за двома основними ознаками:

1. Матеріалом — сировиною, з чого іграшки зроблені.

2. Формою — яке явище в природі чи в суспільному житті ці іграшки хочуть відобразити.

За першою ознакою — матеріалом — іграшки, що знаходяться в музейному фонді, можна, в основному, поділити на:

іграшки керамічні — себто іграшки, в яких основною сировиною є гончарна глина.

іграшки дерев'яні — виконані з дерева і рослинного матеріалу.

іграшки з ганчірок — переважно ляльки (кукли), яких виготовляють самі дівчата.

Ми прийmemo класифікацію іграшок за формою як загальнішу ознаку, яка повторюється в основному в іграшках з різних матеріалів, хоча ця форма виглядатиме різно залежно від технічних властивостей сировини — матеріалу. Напр., музичні інструменти — в основному видаватимуть звуки, хоча форма й звук будуть інші в дерев'яних музичних інструментах і в керамічних.

Можна класифікувати іграшки за ознакою статі: хлопчачі й дівчачі, бо є іграшки, як, напр., зброя дитяча, якою бавляться тільки хлопці, а також іграшки виключно дівчачі, як, напр., ляльки. Але цей поділ умовний, з огляду на те, що є цілі групи іграшок, яких не можна точно приділити ані до хлопчачих, які до дівчачих.

За формами іграшки поділимо на:

Ляльки.

Дитячі музичні інструменти:

а) ударні (таракальця)

б) духові (свистаки)

3. Іграшки трудові:

а) лучбові (засоби пересування)

б) хатньої обстановки

в) господарські знаряддя

г) конструктивно-рухомі

4. Іграшки фізкультурні.

5. Хлоп'яча зброя.

6. Дівочі прикраси.

7. Іграшки «обрядові».

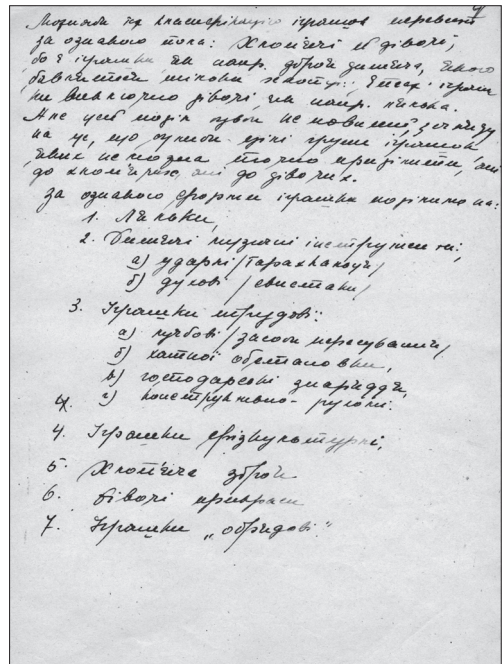
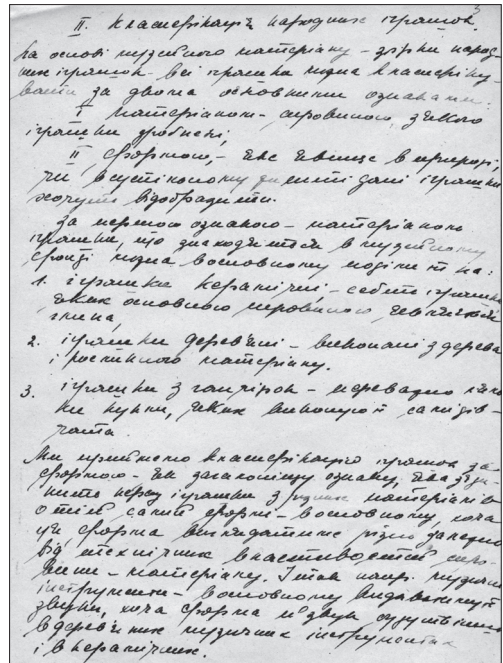
III. Лялька (кукла).

Одною із найдавніших іграшок, майже такою старою як людство — загально прийнята та й єдино упривілейована в дитячому світі, є лялька. Лялька (кукла) — це виключно іграшка дівчача, що її стрічаємо у всіх європейській, а й поза європейських народів і на всіх ступенях людської культури.

Як виглядала ця перша лялька, з якого матеріалу була виготовлена, — про такі проблеми при сучасних дослідах дитячого побуту важко що-небудь певне сказати. Правдоподібно, була це незручно зіплетена з глини якась фігурка, або примітивно витесаний кусник дерева, що наслідувала завжди людину.

Лялька доісторичних часів була виконана з глини й зображала в переважній формі людину, що держала лівою рукою свій одяг, закинений на праве плече. Взорів доісторичної ляльки маємо небагато тому, що більшість ляльок була, правдоподібно, зроблена з дерева та знищилась, не діждавшись наших днів. Яке значення мала перша лялька, чи була вона іграшкою, чи мала культове призначення — про цю проблему важко щось певне сказати.

Як іграшка лялька має сьогодні наскрізь виховне значення. Дівчатка, граючись нею, готуються до майбутніх материнських завдань. Жодна іграшка не викликає такого великого прив'язання у дівчат, як лялька. Є вона для дитини часто найбільшим другом. Ляльки — це образи людей, тільки більше лаконічніші, вони не утруднюють дитину складністю і не вимагають від неї великого труду й зусиль в пристосуванні до себе, чи в грі з собою. Тому деякі педагоги бачать у ляльці щось живе, чому дівчинка дає частинку своєї душі, граючись

Сторінки рукопису статті Катерини Матейко «Народні іграшки західних областей УРСР (на основі музейної збірки)»

з нею вперше, задумується над питанням, що є добре, а що зле, погано. І це дає ляльці етично-філософську вартість.

Деякі відомості з етнографії доводять, що лялька виконувала й іншу роль. Ляльку застосовують як магічний засіб визвати на світ появу дітей. — Не лише у народів первісної культури, але це можна зауважити і в обрядах сучасних іноземних народів.

Лялька як предмет в одному випадку є іграшкою, в іншому — магічним середником згідно з принципом т. зв. «симпатичної магії» в етнографії, коли подібне визиває подібне. Людське зображення, особливо малих розмірів — лялька — повинно визвати на світ появу живої людини.

Ляльки сповнюють також символічно-профілактичну роль. Вони вважаються охоронцями жіночої плідності. Коли жінка виходить заміж, то бере з собою свої ляльки і ховає їх у торбину в куті на те, щоб сприяли їй плідності: щоб не втратити плідності — не можна їх нікому давати. Як у матері є дочки, то вона розподіляє їх (свої ляльки) поміж усіма. Коли є одна лялька, то дає старшій дочці, а для інших робить нові. Є також і такі ляльки, що передаються з покоління в покоління.

За народними віруваннями в західних областях України лялька відіграє велику роль. Діти не повинні спати з ляльками, бо вночі ляльки можуть перемінитися в «мамуни» (богині, що поривають новонароджених дітей, а підкидають своїх) і їх подушити. Щоб відстрашити їх від хати, де є немовлята, роблять наші селяни ляльки з ганчірок, званих «мамунами», застромлюють їх у стріху біля вікон над дверми і в кутах кімнати, до ліжка поліжниці також кладуть ляльку. На Холмщині вірять, що лялькою бавитися для дітей є небезпечно, бо часто сидить в ній «Маруда», або зло, що душить дітей.

Безсонність дітей спричиняють «Маруди» — це є змори, що не дають дитині спати. На Холмщині, щоби їх відстрашити, прогнати від хати, роблять дев'ять ляльок із ганчірок і кладуть до колиски дитини. Опісля підкладають ляльку, голку з клубочком ниток, трохи маку, бузину, і тричі говорять при тому такі слова: «Маруди, Марудиська ідьте на панські пси і зліться, ідьте та забавляйте, а моїй дитині спочин дайте». Коли дитина хвора на т. зв. «плакси», тоді роблять ляльки з дерева або паперу і викидають їх при світлі місяця на дах, щоби відігнати від дитини «Маруду».

Лялька виступає також і в весільних обрядах. Коли дівчина виходить заміж, то «свати» роблять ляльки т. зв. «мамуни» з ганчірок, ставлять їх на тичці в кутах перед брамою на знак, що дівчина вже одружена. Окрім того, ляльки виступають в обрядових звичаях під Івана Купала.

Ляльки роблять або дорослі, коли взивають їх до різних ворожб — вроків і чарів. Як іграшку, виго-

товляють їх також і самі діти. Тоді вони є дитячими саморобками з ганчірок, глини, дерева, трави.

Ляльки з ганчірок поширюються майже по всіх областях УРСР. У фонді іграшок в Етнографічному музеї є ляльки з ганчірок із Тернопільської області, с. Фірлеївка, с. Кошилівці і с. Єрмаківки. З глини відомі ляльки на Поділлі і на Бойківщині: з дерева — в Снятинщині. Керамічні ляльки (кукли) — це характерні типи, що попри свої зображення людини — жінки, сповнюють ще й іншу функцію, а саме музичного інструмента. На загал же як керамічні, так і дерев'яні ляльки (кукли) відтворені в руховій-трудої дії, передають якийсь процес праці. Зображені жінки в трудовій дії, напр. жінка з птицею під пахвою. Цікаві під тим оглядом ляльки з с. Адамівки біля Летичева народного гончара Бацуци. На особливу увагу заслуговують ляльки з трави т. зв. «панянки» з Судової Вишні коло Львова, що їх роблять діти ранньою весною. Можливо, що в старовину вони мали мати певний зв'язок із весняними обрядами. Аналогічні до наших ляльок із трави чи соломи знаходимо у Занзібарі (Африці) ляльки з пальмової соломи.

IV. Дитячі музичні інструменти.

Другу групу, oprіч ляльки, — найстарших дитячих іграшок — творять музичні інструменти. Це сенсоричні іграшки, що доставляють дітям приємності у самому дізнаванні звуків-тонів. Виробляють їх або народні гончарі з глини, або самі діти ранньою весною з дерева і різних рослинних матеріалів.

Дитячі музичні інструменти бувають двоякі: самозвучні, духові.

Самозвучні — це «таракальця», таракавки глиняні або дерев'яні; глиняні таракальця в порожньому нутрі мають дрібні камінчики, які за легким порухом видають звук.

Духові — це «свистави», «свиставки» у вигляді зооморфних елементів — вершників, їздців. У сірій давнині мали вони символічно-профілактичне значення і застосовувались для відстрашування злих духів-демонів.

В західних областях поширеними є глиняні «таракальця» з Бойківщини (с. Стара Сіль біля Самбора), що своїми прототипами сягають дуже далекої минувшини. Таракальця ці називають «хихички». Є вони округлої форми завбільшки яблука, виконані з добре випаленої глини з контурами геометричного

ритого орнаменту на поверхні чорного або цеглясто-го черепка. Орнамент використаний «молкою» (рідка глина — кашка), приноровленою до форми.

Духові іграшки дають велику різноманітність форми та колориту. З-поміж усієї групи дитячих іграшок на чільне місце виступають глиняні чоловікоподібні свистаки роботи народних митців-гончарів. Між ними цікаві є глиняні фігурки-свистаки для дітей із Бойківщини. Фігурки ці є зроблені з добре випаленої глини й легко помальовані білою фарбою на контрастному черпку. Одна фігурка з них держить на руках дитину, друга несе в лівій руці кошик, а третя — танцююча пара. Цікаві є вони тим, що дуже подібні до деяких давніх фігурок виконаних чи то з глини, чи іншого матеріалу кілька тисяч літ тому. Гончар робив ці фігурки по пам'яті, використовуючи, очевидно, тонкий дерев'яний патичок. Вкривають їх контрастною розмальовкою, яка нагадує народний одяг із наближених сіл коло с. Стара Сіль (Самбірщина). Нагадують вони нам фігурки, викопані з початку I тис. до н. е. на острові Кипрі, а ще старші — з острова Крети (танцюючі жінки).

В загальних рисах подібні до згаданих фігурок зі Самбірщини чоловікоподібні свистаки з Поділля — Бар, Васильківка, Бубнівка. Орнаментовані чорною, зеленою розмальовкою по усьому фоні черепка поперемінними прямими та хвилястими смугами, що на переміну чергуються.

Дуже часто зустрічаються свистаки, що є поєднанням двох форм: чоловічої та тваринної. Це різного рода вершники — їзді на конях, баранчиках, зображені іноді з дуже великим примітивом. Характерні для Волині, Поділля і Бойківщини. На подільських свистаках слід замітити перенесений на фігури звірят, рослинно-квітковий орнамент. Ця група дитячих музичних інструментів є дуже характерна в розміщенні різних деталей і їх взаємопропорцій.

Зооморфні елементи свистаків в західних областях України є двох видів: 1. тваринні; 2. пташині.

До тваринних слід віднести різновидні коники, баранчики, песики, олені т. н., виконані на простому черпку, або поливані і орнаментовані. Орнаментація цієї групи дитячих музичних інструментів, крім декоративних призначень має підкреслити анатомічні елементи тварин. Це є характерне для свистаків із Поділля.

Найбільш популярними й нескладними свистаками, є свистаки у вигляді пташок. Це переважно до-

машні птиці, такі як індичка, індик, курочка, півень, гуска і т. ін., взяті народними гончарами з найближчого їм довкілля.

Майстри — митці народних іграшок, як і кожен митець, враховують духовні запити того, хто буде в них купувати. Велике знання психології дитини відчувається в цій групі народних іграшок. Майстер знає, що дитині треба дати таку річ, яку вона буде добре розуміти.

Діти хочуть мати іграшки цікаві — свистаки найрізновидніших форм і звукових тонів. Бо немає сумніву, що межі формою свистака і його звуком заходить якась певного роду взаємозалежність: чим менше видута поверхня свистака, тим вищий видає тон.

Дитячі музичні інструменти роблять й діти самі, отже є вони і дитячими саморобками. Роблять їх діти весною із трави, листя, яке вкладають поміж долоні і дмуть у щілину поміж великим пальцем, і таким способом грають. Є це т. зв. «пискавки». Роблять також «пискавки» зі стебла жита або кульбаби. Дмуть його в устах, а воно видає звук. З м'якого дерева, гарбузиння або гусячого пера роблять «дудки». З лози або молоді вільшини й верби — «свиставки», що видають подібний звук до «дудки». Улюбленою іграшкою для наших пастухів є верховини — це «труба» з вільхової, або березової кори, спіралью звинена, з початку вузька, щоб вмістилися у уста, а після щораз ширша. Пастуша труба на різних ступенях розвитку культури мала не лише практичне значення, але вживали її як атрибут магічних дій та завдань пастуха.

Найбільш популярними сучасними іграшками є дерев'яні іграшки — дитячі музичні інструменти, такі як «скрипка», «деркачі» і «туркало» — птиця, що лопоче крильми. Ці іграшки характерні розмальовкою орнаментом, в зовні зеленій, коричневій, рідше чорній барві. Ця група дитячих музичних інструментів проливає певне світло на перші ступені розвитку народної музичної творчості.

Іграшки хатньої обстави роблять також із дерева: колиска, ліжко, маглівниця, кочерга, лопата. Форма кожного предмета є виразно підкреслена сміливими лініями, вирізаними з дерева. Дерево як матеріал краще надається для виробу іграшок, тому в цьому асортименті іграшок більше фантазії, певності, інтенції й розмаху. Бачимо це на асортименті конструкційно-рухомих іграшок. Іграшки ті зобра-

жають постаті людей у якомусь трудовому процесі. В народній дитячій термінології знані вони як «трач», «ковалі», «точильники», «дід», «комедіант», «скакун» та інші, вимагають технічної вмілості, а зближаються до дитячої ментальності зображенням людини в якійсь трудовій дії (Трач ріже дерево, «ковалі кують», «точильники точать»).

V. Трудові іграшки.

Окрему групу іграшок, якими бавляться діти, представляють іграшки трудові. Це іграшки, що наслідують заняття дорослих і своєю конструкцією — формою — зображають іноді цілий трудовий процес і здійснюють різні трудові дії та комбінації. (напр., візок із кіньми й сіном).

До цієї категорії належать лучбові — транспортні іграшки (засоби пересування), першовзори яких, зокрема, возики й коники, були знайдені в Малій Азії. Були це возики, зроблені з глини, й відзначалися добрим випалом. Дерев'яні двоколісні возики напевно зображають нам типи давнього воза, що був двоколісним, а з плином віків зійшов до ролі причепки, з появою воза — чотирьохколісного. Візочки чотирьох і двоколісні візочки виробляють народні майстри в Яворівщині.

Іграшка — господарські знаряддя — це переважно саморобки хлопців, що передають дійсну форму предмета, який дитина спостерігає у своєму довкіллі. Найбільше їх є на Покутті: «борона», «ярмо», «драбина», вал, яким валують засіяну ріллю. З виготовленням господарського знаряддя тісно й не роздільно в'яжуться майстерські знаряддя.

Іграшки хатньої обстави, що в мініатюрі зображають здебільшого всі предмети хатнього-домашнього вжитку. Велику кількість різновидних форм дають нам іграшки з Поділля, зокрема з с. Адамівки: кухонний посуд — це мініатюра гончарних виробів, які уживають на тих теренах.

VI. Фізкультурні іграшки.

Цікавий асортимент іграшок, становлять фізкультурні — рухові іграшки, що є засобом до розвитку фізичної культури, фізичного розвитку дітей. Належать до них різноманітні «фуркала», «м'яча». Першовзором дерев'яних фуркал були глиняні фуркала, відомі ще старовинним народам. Гра в м'яча була теж улюбленою грою, як це згадується в Одиссі. Це й тепер у ескімосів — старовинних мешканців м'яча вживають у різних обрядах. У північно-американських ін-

діан не можна було торкати м'яча руками, як святої речі. М'яч уважали за символ сонця, місяця й землі.

В західних областях України «м'яч» — «гопкало» роблять діти зі шерсті — волосіння домашніх тварин — головно коней і коров, яких шерсть збивають у м'які кулі. «Гопкалом» бавляться одинично й масово — громадно.

До цієї групи іграшок можна віднести іграшки, що розвивають координацію рухів. Це хлопчача зброя. Різні луки, стріли, пістолі, шаблі і револьвери. Є це виключно іграшки хлопців, так як лялька є іграшка виключно дівчат. Є вони, очевидно, пережитками стародавньої зброї, що мала колись поважне застосування, а тепер зійшла до ролі дитячої іграшки.

VII. Дитячі прикраси.

Це іграшки принагідні, пов'язані з порою року. Мають наскрізь декоративний характер. Зокрема дівчата люблять дуже робити різні прикраси. Прикрашають голову квітками, листям, віночками, роблять намисто з ягід, гороху, дерева і т. д. Хлопці натомість прикрашають свої шапки квітками та пір'ям із різних птахів. Матеріал зовсім природний. Засіб і метод прикрашання є теж специфічний. З дитячих прикрас характерні є «віночки», які плетуть дівчатка, звичайно, ранньою весною. Вінок взагалі у народному побуті знаходить собі широке застосування як дівоча прикраса, відзнака дівочого віку в весільній обрядовості, в купальських обрядах і обжинках. Вінки вживаються в інших народів до різних культових церемоній. Отож дитячі вінки як іграшки треба розглядати, з одного боку, як наслідування дорослій молоді, а з другого — як сліди, рештки давніх звичаїв, що в побуті дорослих уже зовсім зникли або зникають.

VIII. Іграшки обрядові.

Іграшки обрядові мають місцевий характер. Характерні вони для Покуття. Пов'язані ці іграшки з різними річними народними обрядами. В Надвечір'я Нового Року зі заходом сонця бігають хлопці (виключно) від хати до хати по цілому селу з новорічним ворожінням т. зв. «жеребцями» або «бичками». «Бички» — це маленькі фігурки, витесані з тополі або верби, що відтворюють предмети найближчого довкілля, такі як «парубок, дівка, сторости, весілля, віл, корова, дранка, кочерга, сокира, маглівниця, калачі, улей з пчолима, морок, місяць, сонце, церква, дзвіниця, тощо». Всі ці предмети вкладають до тайстри або ка-

пелюха. Коли ввійдуть до хати, потрясають ним і кажуть: «Прошу на бички». Домашні платять по кількості грошей або пригощають печивом, т. званим «Кукуцом» — від особи — й сягають рукою у тайстру чи капелюх та витягають з неї предмети, які натрапляють. Дівчата й хлопці з витягненого предмета намагаються відтворити (відгадати) своє майбутнє.

Класифікація народних іграшок за ознакою форми виказує багатство й різноманітність пластичного вирішення та колориту. Класифікація ця доводить, якою багатою й повною творчого темпераменту є дитяча творчість. Такі приклади в дитячій творчості, як скульптурні твори (ляльки, тварини з глини, архітектурні спорудження, будівання хат з піску тощо), дають нам право дитячу творчість віднести до однієї із ділянок прикладного мистецтва. Переважно іграшки відзначаються великою синтетичністю ліній і простотою форм. Ї вони дуже схематичні, одною або двома рисами підкреслюють форму предмета. Просте дерево переміняється в ляльку в руках дітей, коли зав'яжуть його хусткою і припнуть за паску. Глиняний кадовб на чотирьох стовпчиках — це кінь, тільки тому, що до нього приліплена вузька шийка і грива. Округлий кадовб: головка з дзьобином — дадуть окреслення птаха.

В основному можна сказати, що іграшки — це самостійна дитяча творчість. Іграшки кожної місцевості зумовлює природний матеріал. Там, де переважає глина, виробляють керамічні іграшки (Гуцульщина, Волинь, Поділля). На рівнинах переважають іграшки дерев'яні й рослинні. Панівним матеріалом в іграшці є глина й дерево. Інші матеріали, такі як солома, папір використовуються спорадично.

Керамічні іграшки відзначаються статичністю із переважною різноманітністю форм. У дерев'яних переважає динамічний елемент — трудовий процес.

Вони здійснюють певну дію або виробничий процес («точильники», «ковалі»). Орнамент на народних іграшках в першу чергу надає матеріалові колоритності. В керамічних іграшках переважно підкреслює анатомічні ознаки тварини, а в дерев'яних — форму предмета. У народних іграшках західних областей України слід відмітити велике, радше не свідоме, як свідоме знання психології дитини. Кожна з виділених категорій іграшок плекає й розвиває іншого рода фізичні й психічні властивості дитини. І так, музичні інструменти плекають музичну культуру, фізкультурні — фізичну, декоративні — мистецьку і т. д. В цьому полягає психічне й педагогічне значення іграшок.

Народні іграшки є цінним матеріалом до пізнання окремих ділянок із матеріальної культури, бо відзначаються яскравим реалізмом у виконанні як усього зображеного предмета, так і його відільних [окремих] частин. Народні іграшки своїми формами зберігають культурні пережитки минулого, бо в поході віків, різні предмети, які втрачали своє первісне практичне призначення, зводились до ролі дитячої іграшки, як, напр., лук у дитячій зброї, музичні інструменти, двоколісний візок і т. н. В багатьох випадках про існування якогось явища вдавнину можемо судити тільки з іграшок. Деякі іграшки, такі як лялька, окрім своєї ролі як іграшки, мають символічно-профілактичне значення. Отже, завдання етнографії полягає в тому, щоби якнай докладніше вивчити та з'ясувати всю суму тих явищ і ті фактори, що обумовлюють виникнення явищ дитячого побуту, їх розвиток і формування. Дослідити народну іграшку в її формах і матеріалах, її розвиток і формування, вивчити на іграшці культурні пережитки народу, безперервний процес зміни цих пережитків, що відчувуються в грах і іграшках — це історичне завдання дослідників побуту дитини.